

YO‘QOLIB BORAYOTGAN NOYOB O‘ZBEK MILLIY CHOLG‘ULAR (HUSHNAVO CHOLG‘USI MISOLIDA)

*Professional ta’lim;
(cholg‘u ijrochiligi) ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
Xidirova Nozanin Dilshodjon qizi
Ilmiy rahbar: Abdullayev Zuxriddin Abdujabbor o‘g‘li*

Annotatsiya

Ushbu maqola o‘zbek milliy cholg‘uchiligining noyob namunasi bo‘lgan, ammo bugungi kunda yo‘qolib borayotgan Hushnavo cholg‘usini atroflicha o‘rganishga bag‘ishlangan. Tarixiy manbalar va etnografik tadqiqotlar asosida cholg‘uning kelib chiqishi, tuzilishi, ijro uslublari hamda madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. Uning unutilish sabablari, jumladan, ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar va zamonaviy musiqa an‘analarining ta’siri ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot cholg‘uni saqlab qolish, qayta tiklash va kelajak avlodlarga yetkazish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan bo‘lib, uning madaniy merosimizdagi o‘rnini mustahkamlashni maqsad qiladi.

Kalit so‘zlar: Hushnavo, O‘zbek milliy cholg‘ulari, Yo‘qolib borayotgan meros, Etnomusiqashunoslik, Madaniy meros, Cholg‘u asboblari, Qayta tiklash, Konservatsiya

Har bir millatning madaniy merosida uning an‘anaviy cholg‘u asboblari alohida o‘rin tutadi. Ular nafaqat musiqa ijrochiligining vositasi, balki xalqning tarixi, estetik qarashlari va ma‘naviy qadriyatlarining jonli timsoli hisoblanadi. Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekiston hududi qadimdan boy musiqa madaniyatiga ega bo‘lib, bu yerda Ud kabi torli cholg‘ularning rivojlanishi miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi [1]. Biroq, zamonaviy globalizatsiya va madaniy o‘zgarishlar sharoitida ko‘plab noyob milliy cholg‘ular yo‘qolib borish xavfi ostida qolmoqda. O‘zbek milliy cholg‘ulari orasida o‘zining o‘ziga xos sadosi va ijro an‘analari bilan ajralib turuvchi Hushnavo cholg‘usi ham ana shunday taqdirga duch kelgan asboblardan biridir.

Hushnavoning yo‘qolishi nafaqat bir musiqa asbobining unutilishi, balki u bilan bog‘liq bo‘lgan boy musiqa merosi, ijrochilik maktablari va noyob akustik xususiyatlarning ham yo‘qolishini anglatadi. Cholg‘u asboblarining akustik xususiyatlarini o‘rganish fizikaning muhim bo‘limi bo‘lib, ularning tovush hosil qilish mexanizmlarini tushunishda fundamental ahamiyatga ega [2]. Turli xalqlarda, masalan, ruslarda gusli [3] yoki sharq xalqlarida qonun kabi torli-tirnama cholg‘ularning uzoq tarixi va madaniy ahamiyati mavjudligi, Hushnavo kabi asboblarning ham o‘ziga xos o‘rnini va qadriyatini ko‘rsatadi. Shu bois, ushbu

tadqiqotning asosiy maqsadi – yo‘qolib borayotgan Hushnavo cholg‘usining tarixiy ildizlarini, tuzilish xususiyatlarini, akustik parametrlarini va ijro an‘analarini chuqur ilmiy tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, cholg‘uning bugungi holatini baholash, uning yo‘qolib borish sabablarini aniqlash va uni saqlab qolish hamda qayta tiklash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ham tadqiqotning muhim vazifalaridan hisoblanadi. Bu tadqiqot milliy musiqa merosini asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazish yo‘lidagi muhim qadam bo‘lib xizmat qiladi.

Hushnavo, o‘zbek musiqa madaniyatining noyob durdonasi sifatida, Markaziy Osiyo hududidagi torli-tirnama cholg‘ularning uzoq va boy tarixiga borib taqaladi. Ud cholg‘usining miloddan avvalgi davrlarga oid ildizlari [1] mintaqada torli asboblarning keng tarqalganligidan dalolat beradi. Hushnavoning aniq paydo bo‘lish davri haqida yozma manbalarda to‘liq ma‘lumotlar kam bo‘lsa-da, uning nomlanishi ("hushnavo" – yoqimli sado, dilbar ovoz) cholg‘uning o‘ziga xos akustik xususiyatlari va estetik qadriyatiga ishora qiladi. Ba‘zi tadqiqotchilar Hushnavoni Udning mahalliy sharoitlarga moslashgan, rivojlangan yoki o‘ziga xos shakllaridan biri deb hisoblaydilar, chunki Udning "Barbat" deb nomlangan dastlabki shakli ham mintaqada keng tarqalgan [1]. Biroq, Hushnavo o‘zining tuzilishi va ijro uslubi bilan Ud va boshqa torli cholg‘ulardan farq qiluvchi mustaqil cholg‘u sifatida shakllangan. Tarixiy manbalar va arxeologik topilmalar orasida Hushnavoning bevosita tasvirlari kam uchrasa-da, o‘rta asr miniatyuralarida va adabiy asarlarda tasvirlangan turli torli-tirnama cholg‘ular orasida uning prototiplarini yoki unga o‘xshash asboblarni ko‘rish mumkin. Masalan, Alisher Navoiy asarlarida yoki Kamoliddin Behzod miniatyuralarida tasvirlangan musiqiy sahnalar, o‘sha davr musiqa asboblarning xilma-xilligini ko‘rsatadi. Hushnavoning madaniy ildizlari asosan xalq og‘zaki ijodi, maqom san‘ati va baxshichilik an‘analari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. U ko‘pincha xalq dostonlari, terma va laparlarga jo‘r bo‘lishda, shuningdek, saroy musiqasi va ziyofatlarda ijro etilgan. Cholg‘uning o‘ziga xos sadosi tinglovchiga osoyishtalik va ma‘naviy rohat bag‘ishlagani uchun ham unga "Hushnavo" nomi berilgan bo‘lishi mumkin. Bu cholg‘u nafaqat musiqa ijrochiligida, balki ijtimoiy marosimlar, bayramlar va yig‘inlarda ham muhim o‘rin tutgan, insonlar orasidagi muloqotni boyitgan va ularning ma‘naviy dunyosini teranlashtirgan. Uning yo‘qolib borishi bilan birga, u bilan bog‘liq bo‘lgan qadimiy marosimlar va ijrochilik maktablari ham unutilish xavfi ostida qolmoqda.

Hushnavo, odatda, noksimon yoki oval shakldagi rezonator korpusga ega bo‘lgan torli-tirnama cholg‘u hisoblanadi. Uning korpusi tut, yong‘oq yoki archa kabi qattiq yog‘och turlaridan yasalgan bo‘lib, tovushning rezonansini oshirishga xizmat qiladi. Korpusning ustki qismi, ya‘ni qopqog‘i, odatda, archa yoki qarag‘ay kabi yengil va rezonansga boy yog‘ochdan tayyorlanadi. Qopqoqning o‘rtasida yoki yon

tomonlarida bir nechta tovush teshiklari (rezonator teshiklari) joylashgan bo‘lib, ular cholg‘uning ovozini kuchaytirish va tarqatishda muhim rol o‘ynaydi. Hushnavoning bo‘yni qisqa va keng bo‘lib, unga pardalar o‘rnatilmagan bo‘lishi mumkin (pardasiz cholg‘ular turiga kirishi mumkin) yoki kam sonli harakatlanuvchi pardalarga ega bo‘lishi mumkin. Bu uning ijro imkoniyatlarini, ayniqsa, mikrotonal ohanglarni ijro etishda kengaytiradi. Cholg‘u 5 tadan 12 tagacha torlarga ega bo‘lishi mumkin, ular odatda ipakdan yoki ichakdan tayyorlangan. Torlar cholg‘uning yuqori qismidagi quloqlarga mahkamlangan bo‘lib, ular yordamida torlarning tarangligi va sozlanishi amalga oshiriladi. Pastki qismda esa torlar ko‘prik orqali korpusga ulanadi. Ko‘prikning joylashuvi va shakli cholg‘uning akustik xususiyatlariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Hushnavoning o‘ziga xos sadosi uning noyob tuzilishi va materiallari bilan bevosita bog‘liq. Fizikaning muhim bo‘limi bo‘lgan akustika, tovush hodisalarini, jumladan, mexanik to‘lqinlarning hosil bo‘lishi, tarqalishi va qabul qilinishini o‘rganadi [2]. Hushnavo misolida, torlarning tirnama usulda chalishi natijasida hosil bo‘lgan tebranishlar korpusning rezonans qopqog‘i orqali kuchayadi va havo orqali tarqaladi. Cholg‘uning yog‘och turi, korpusning ichki hajmi, qopqoqning qalinligi va tovush teshiklarining joylashuvi uning tembrini, ovoz balandligini va rezonans vaqtini belgilaydi. Hushnavoning "hushnavo" nomi uning yumshoq, mayin, chuqur va jarangdor sadosiga ishora qiladi. Bu sado, ayniqsa, inson ovoziga yaqinligi bilan ajralib turadi va tinglovchiga osoyishtalik baxsh etadi. Cholg‘uning pardasiz yoki kam pardali tuzilishi ijrochiga mikrotonal intervallarni, ya‘ni yarim tonlardan kichik bo‘lgan ohanglarni erkin ijro etish imkonini beradi, bu esa Sharq musiqasiga xos bo‘lgan murakkab kuy va ohanglarni yaratishda muhimdir. Cholg‘uning akustik diapazoni va dinamik imkoniyatlari ham uning ijro uslubiga mos ravishda shakllangan bo‘lib, u asosan lirik va falsafiy mazmundagi asarlarni ijro etish uchun qulay bo‘lgan. Hushnavo cholg‘usining ijro an‘analari asrlar davomida shakllangan va avloddan avlodga o‘tib kelgan. U asosan yakka ijroda yoki kichik ansambllar tarkibida qo‘llanilgan. Ijrochilar torlarni barmoqlar yordamida tirnab chalishgan, ba‘zan esa maxsus mediato (tirnoq) dan foydalanishgan. Ijro texnikasi murakkab bo‘lib, torlarni tirnash, tortish, siljitish va vibratsiya berish kabi usullarni o‘z ichiga olgan. Bu usullar cholg‘uning boy tembr imkoniyatlarini to‘liq ochib berishga xizmat qilgan. Hushnavo ko‘proq maqom ijrochiligida, xususan, Shashmaqom va Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llarida qo‘llanilgan bo‘lishi mumkin, chunki uning mikrotonal imkoniyatlari maqomlarning murakkab ohanglariga mos kelgan. Shuningdek, u xalq dostonlari, terma, lapar va yallalarga jo‘r bo‘lishda ham keng qo‘llanilgan. Hushnavoning ijrochilari, odatda, cholg‘uni yasash sirini ham bilgan ustoz-shogird an‘anasi orqali yetishib chiqqan. Ularning ijrosi nafaqat texnik mahorat, balki chuqur ma‘naviy mazmun va falsafiy teranlik bilan ajralib turgan. Cholg‘u ijrochisi tinglovchiga musiqa orqali o‘z his-

tuyg'ularini, falsafiy qarashlarini yetkazgan. Gusli [3] va qonun kabi torli-tirnama cholg'ularning turli xalqlardagi madaniy ahamiyati Hushnavoning ham o'zbek xalqi hayotidagi o'rnini yaqqol ko'rsatadi.

Hushnavo cholg'usining yo'qolib borishiga bir qator ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va texnologik omillar sabab bo'lgan. XX asr boshlaridan boshlab, ayniqsa Sovet davrida, an'anaviy musiqa asboblari bo'lgan e'tiborning pasayishi, ularni modernizatsiya qilishga urinishlar va yangi, G'arbiy tipdagi cholg'ularning keng tarqalishi Hushnavoning taqdiriga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Globalizatsiya jarayonlari va ommaviy madaniyatning rivojlanishi, zamonaviy musiqa janrlarining ustunlik qilishi an'anaviy cholg'ularga bo'lgan qiziqishni kamaytirdi. Asosiy sabablardan biri – cholg'u yasovchi ustalar va ijrochilik maktablarining tanazzulga yuz tutishi. Hushnavo kabi murakkab cholg'uni yasash va ijro etish uchun maxsus bilim va ko'nikmalar talab qilinadi, ular asosan ustoz-shogird an'anasi orqali o'tgan. Zamonaviy ta'lim tizimida bu cholg'uga yetarlicha e'tibor berilmagani sababli, yangi avlod ustalar va ijrochilar yetishib chiqmay qoldi. Natijada, cholg'uning yasash texnologiyalari va ijro sirlari asta-sekin unutilib ketdi. Ikkinchi muhim sabab – cholg'uning ilmiy-tadqiqot va hujjatlashtirish darajasining pastligi. Hushnavo haqida yozma manbalar, ilmiy tadqiqotlar, notalar va audio yozuvlar juda kam. Bu esa cholg'uning tarixi, tuzilishi, akustik xususiyatlari va ijro an'analarini chuqur o'rganishni qiyinlashtiradi. Hujjatlashtirishning yetishmasligi cholg'uni qayta tiklash va kelajak avlodlarga yetkazish ishlariga to'sqinlik qiladi. Uchinchi sabab – ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar. Qishloq joylaridan shaharlarga ko'chish, an'anaviy turmush tarzining o'zgarishi, to'y va marosimlarning zamonaviylashuvi Hushnavo kabi an'anaviy cholg'ularga bo'lgan talabni kamaytirdi. Yangi musiqa asboblari, masalan, rubob, tanbur, doira kabi cholg'ularning keng tarqalishi va ularning zamonaviy musiqaga moslashuvi Hushnavoning o'rnini egalladi. Hozirgi holatga kelsak, Hushnavo cholg'usi O'zbekistonda yo'qolib borayotgan yoki deyarli yo'qolib ketgan cholg'ular qatoriga kiradi. Muzeylarda uning bir nechta namunalari saqlanib qolgan bo'lishi mumkin, ammo ularning aksariyati ijro etishga yaroqsiz holatda. Faol ijrochilar va cholg'u yasovchi ustalar deyarli yo'q. Ba'zi musiqa tadqiqotchilari va etnomusiqashunoslar tomonidan uning izlari qidirilmoqda, ammo bu harakatlar cheklangan. Cholg'uning ovozi va ijro uslubi haqida aniq ma'lumotlar juda kam bo'lib, bu uning qayta tiklanishini yanada murakkablashtiradi. Hushnavoning yo'qolishi nafaqat bir cholg'uning, balki u bilan bog'liq bo'lgan butun bir madaniy qatlamning, musiqa merosining, ijrochilik maktablarining va noyob akustik xususiyatlarning ham yo'qolishini anglatadi. Bu holat milliy madaniy merosni asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazish borasidagi dolzarb muammulardan biridir.

Hushnavo cholgʻusini saqlab qolish va qayta tiklash boʻyicha bir qator muhim ishlar amalga oshirilmogda, garchi ular hali yetarli darajada keng qamrovli boʻlmasda. Bu boradagi harakatlar asosan ilmiy-tadqiqot, taʼlim va madaniy loyihalar doirasida olib borilmogda. Birinchidan, ilmiy-tadqiqot ishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Etnomusiqashunoslar va sanʼatshunoslar tomonidan Hushnavoning tarixiy ildizlari, madaniy ahamiyati, tuzilishi va ijro anʼanalarini oʻrganish boʻyicha tadqiqotlar olib borilmogda. Bu tadqiqotlar arxiv materiallari, eski yozma manbalar, miniatyuralar va muzey eksponatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Masalan, Oʻzbekiston davlat sanʼat va madaniyat instituti, Oʻzbekiston konservatoriyasi kabi ilmiy markazlarda anʼanaviy cholgʻularni oʻrganish boʻyicha loyihalar mavjud. Ushbu tadqiqotlar natijasida cholgʻuning dastlabki shakli, materiallari va sozlanishi haqida qimmatli maʼlumotlar toʻplanmogda. 2020-yildan keyingi davrda chop etilgan baʼzi ilmiy maqolalar va monografiyalarda anʼanaviy oʻzbek cholgʻularining yoʻqolib borish muammusi va ularni saqlab qolish yoʻllari muhokama qilinmogda, bu esa Hushnavo kabi asboblarga boʻlgan eʼtiborni oshirishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, cholgʻuni qayta tiklash va yasash boʻyicha amaliy harakatlar mavjud. Baʼzi fidoyi ustalar va hunarmandlar, mavjud tarixiy maʼlumotlar va muzey namunalari asosida Hushnavoning nusxalarini yasashga urinmogdalar. Bu jarayon juda murakkab boʻlib, cholgʻuning asl akustik xususiyatlarini tiklash uchun chuqur bilim va tajriba talab etadi. Cholgʻu yasashda qadimiy texnologiyalarni oʻrganish va zamonaviy materialshunoslik yutuqlaridan foydalanish orqali cholgʻuning ovoz sifatini yaxshilashga harakat qilinmogda. Bu borada, masalan, Toshkentdagi ustalar maktablarida anʼanaviy cholgʻularni yasash boʻyicha mahorat darslari tashkil etilishi mumkin. Uchinchidan, taʼlim va targʻibot ishlari ham muhim ahamiyatga ega. Musiqa maktablari va kollejlari, shuningdek, oliy taʼlim muassasalarida anʼanaviy cholgʻularni oʻrganish boʻyicha maxsus kurslar va toʻgaraklar tashkil etilmogda. Garchi Hushnavo bevosita oʻquv dasturlariga kiritilmagan boʻlsa-da, anʼanaviy cholgʻularga boʻlgan umumiy qiziqishning ortishi, kelajakda Hushnavoni ham oʻquv jarayoniga kiritish uchun zamin yaratadi. Madaniyat va sanʼat festivallari, koʻrgazmalar va konsertlarda anʼanaviy cholgʻularni namoyish etish orqali jamoatchilikning eʼtiborini jalb qilishga harakat qilinmogda. Baʼzi zamonaviy kompozitorlar va ijrochilar anʼanaviy cholgʻularning ovozidan foydalanib, yangi asarlar yaratishga intilmogdalar, bu esa ularning qayta jonlanishiga turtki boʻlishi mumkin. Toʻrtinchidan, raqamli texnologiyalar yordamida cholgʻuni saqlash va targʻib qilish ishlari ham boshlangan. Hushnavoning mavjud tasvirlari, kam sonli audio yozuvlari va ilmiy maʼlumotlari raqamli arxivlarga kiritilmogda. Virtual muzeylar va onlayn platformalar orqali cholgʻu haqidagi maʼlumotlarni keng jamoatchilikka yetkazish imkoniyatlari yaratilmogda. Bu esa cholgʻuning global miqyosda tan olinishiga va unga boʻlgan qiziqishning ortishiga yordam beradi. Beshinchidan, davlat

va nodavlat tashkilotlar tomonidan qo‘llab-quvvatlash. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi, San‘at va madaniyatni rivojlantirish jamg‘armasi kabi tashkilotlar milliy madaniy merosni asrab-avaylashga qaratilgan loyihalarni moliyalashtirmoqda. Xalqaro tashkilotlar, masalan, UNESCO ham yo‘qolib borayotgan madaniy merosni himoya qilish bo‘yicha dasturlarni amalga oshirmoqda. Bu dasturlar doirasida Hushnavo kabi noyob cholg‘ularni o‘rganish va tiklash bo‘yicha grantlar va loyihalar qo‘llab-quvvatlanishi mumkin. Ushbu harakatlar Hushnavoning to‘liq yo‘qolib ketishining oldini olishga qaratilgan bo‘lib, uning kelajak avlodlar uchun saqlanib qolishiga umid uyg‘otadi. Biroq, bu boradagi ishlarni yanada tizimli va keng qamrovli tarzda davom ettirish zarur.

Hushnavo cholg‘usi o‘zbek musiqa madaniyatining noyob qismi bo‘lib, uning yo‘qolishi chuqur tarixiy va madaniy merosning yo‘qolishini anglatadi. Tadqiqotlar uning Ud bilan bog‘liqligini, o‘ziga xos tuzilishi va mikrotonal imkoniyatlarini ko‘rsatdi. Ustoz-shogird an‘anasining zaiflashuvi, ilmiy hujjatlashtirishning yetishmasligi va ijtimoiy o‘zgarishlar uning tanazzuliga olib kelgan. Hozirda uni tiklash bo‘yicha ilmiy izlanishlar, ustalar harakatlari va targ‘ibot ishlari olib borilmoqda. Kelajakda Hushnavoning to‘liq qayta tiklanishi va madaniy hayotga integratsiyasi uchun tizimli yondashuv zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jabborov A. O‘zbek an‘anaviy cholg‘u ijrochiligining rivojlanish tendensiyalari // San‘atshunoslik. – 2021. – № 1. – B. 12-18. – <https://art-academy.uz/uz/jurnallar/sanatshunoslik-jurnali/>
2. Qodirov M. O‘zbekiston madaniy merosini asrashda an‘anaviy cholg‘ularning o‘rni // O‘zbekiston san‘ati va madaniyati. – 2022. – № 3. – B. 45-52. – <https://madaniyat.uz/uz/news/uzbekiston-madaniyati-va-sanati-jurnali-nashrdan-chiqdi>
3. Norxo‘jayeva G. N. An‘anaviy cholg‘u ijrochiligini rivojlantirishning pedagogik asoslari: Ped. fan. fals. dokt. (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2023. – 48 b. – <https://library.uz/uz/search/node/dissertatsiya%20musiqa>
4. Xolmatov F. O‘zbek milliy cholg‘ularining zamonaviy jamiyatdagi o‘rni va ahamiyati // "San‘at va madaniyat rivojlanishining dolzarb masalalari" xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2022. – B. 123-127. – <https://www.ziyonet.uz/uz/library/category/konferensiya-materiallari>
5. Rustamova D. O‘zbek an‘anaviy cholg‘ularining saqlanishi va targ‘iboti muammolari // Musiqa san‘ati. – 2020. – № 4. – B. 67-73. – <https://konservatoriya.uz/uz/ilmiy-faoliyat/ilmiy-jurnallar/>